

Oryantal-Emperyal-Post Emperyal Süreçte "Doğu" ve Orta Asya

Ömer AÇIKGÖZ*

Kafkasya, Balkanlar ve Ortadoğu üçgeninde bulunan Türkiye; bölgesinin önemli politik aktörlerinden biridir. Türklerin izledikleri aktif ve pasif politikalar bölgeyi olumlu veya olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Türkiye, tarihî geçmişi ve kültürel birikimiyle bu coğrafyanın ayrılmaz bir parçasıdır. Anadolu Türkleri'nin temsilcisi olan Türkiye Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için çekim kuvveti olan bir merkez haline gelmiştir. Bu yeni durum, Türkiye'nin bölgesel politik sorumluluğunu artırmış ve dış politikasında, yeni strateji ve eğilimler geliştirmesini kaçınılmaz kılmıştır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin enerji kaynakları açısından zenginliği ve bu kaynakların Batı pazarlarına taşınma koridorunda Türkiye'nin bulunması, iktisadî-enerji boyutlu çıkarların Türkiye'nin geliştireceği strateji ve politikalar üzerinde etkin ve belirleyici bir rol oynayacağı kaçınılmazdır.

Türkiye ve Orta Asya'nın, dünya küresinin doğu şeridinde bulunmaları ve Doğu toplumunun birer üyeleri olarak kabul edilmeleri, Türklerle doğu arasında organik bir bağ oluşturmaktadır. Bu organik ilişkinin "merkez" ve "merkez çevresinin" tarihî arka planı ile birlikte belirlenmesi, bu bölgede bundan sonra meydana gelebilecek siyasî ve iktisadî ilişkilere ışık tutacaktır.

Bu çalışma, Doğunun tarihî geçmişinde meydana gelen temel siyasî ve iktisadî çatışmaların nedenlerini ve bu çatışmaların temel dinamiklerini belli bir sistematik içinde belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede doğu önce mistik, sonra da iktisadî olarak analiz edilmiştir.

A. Mistik Doğu

Doğu veya Şark kavramları tarihsel süreçte biri di-

ğerinin yerine kullanılmagelmiştir. Coğrafi ve siyasî olarak tanımlanması farklı anlamlar ifade eder. Şark coğrafi anlamda kullanılırsa, bu alanı belirleyen faktörler vardır. Bu faktörler, coğrafi enlem ve boylam kurallarına göre tayin edilir. Boylam dairelerinin başlangıcı, İngiltere'de "Greenwich'ten" geçen sıfır boylam dairesi, enlem dairesi için de Ekvator'dur. (Erendil, 1992: 5) Sıfır boylam dairesinin doğu alanı "Doğu", Batı alanı ise "Batı" olarak nitelenmiştir.

Coğrafi isimler belli bir alanı ifade ederken, bu alan, siyasî ve kültürel olaylarla birlikte tarihî ve siyasî bir kimlik kazanır. Bu coğrafi ve tarihî bölgeler, tarihî süreçte, bazen "etken" bazen de "edilgen" duruma gelmişlerdir. Tarihî arka planıyla birlikte "Şark" da konjonktürel olarak ekonomik, siyasî ve kültürel yönden etken ve edilgen duruma düşmüştür.

Dinî gelenek ve kutsal metinlerde ise, "Şark" kavramı güneşin doğduğu yer olarak tanımlanır. Buna mukabil batı kavramı, güneşin battığı veya kaybolduğu yerdir. Her iki kavramın kullanımı bir imtiyaza sahip olmadan bir ana "merkez" in iki boyutunu ifade eder.

Semâvî inanışa göre merkez, Kudüs (Arnold, 1995: 15) ve Mekke'nin yer aldığı bölgedir.

1. Kudüs

Semâvî inanışa göre, Kudüs'teki Mescid-i Aksa ve Mekke'deki Harem-i Şerif, kadim Semâvî Geleneğin merkez noktası, bunun dışı da çevresini oluşturur. Büyük semâvî dinlerden olan Hıristiyanlığın kutsal kitabı İncil'de hadiseler ifade edilirken mekân olarak, Beyt-ul Mukaddes ya da El-Kuds, İbrânice Yeruşalim, Beytanya, Beytfaci, Zeytinlik Dağı (Luka, 29-Matta, 24-25) şeklinde ifadeler kullanılır. Semâvî inanışın dünyevî merkezinin Kudüs olduğuna dair en önemli tanıklar; kentteki muh-

* Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale Meslek Yüksek Okulu

telif mimarî tarzındaki tarihî sinagoglar, kiliseler ve camilerdir (Erendil, 1993: 67-70). Kentin en eski adı Urasalim'dir. Bunun Batı Sami kökenli olduğu ve "Tanrı'nın kurduğu -yer-" anlamına geldiği ifade edilmektedir. Kentin ve ilk Mısırlı hükümdarların adları İ.Ö. 19-18. yüzyıl Mısır metinlerinde ve İ.Ö. 14. yüzyıldan kalma Amarna mektuplarında geçmektedir. (Büyük Larousse 14; 7131)

Kitabı Mukaddes'e göre (İbranilere, Bap 7: 2-18) Salem (Yeruşalim) kralı Kenanlı Melkisedek* ile İbrahim Peygamber Kudüs'te karşılaşmışlardır. İ.Ö. 1000 dolaylarında Yebusiler denilen bir halkın yaşadığı Kudüs'ü Davud Peygamber ele geçirmiş (McNeil, 1990: 80-1), kendi hükümdarlığının başkenti yapmıştır. Peygamber Davut'un oğlu Süleyman Peygamber, kenti genişletmiş ve kente birinci tapınağı inşa ettirmiştir. Böylece Kudüs semavî dinin kutsal merkezi olmaya başlamıştır. Kudüs, İskender'in İsos'ta İ.Ö. 333'te kazandığı zaferden sonra ilk defa Batı siyasetinde önem kazanmaya başlamıştır. İskender'in ölümü üzerine Kudüs, Ptolemaios I. Soter'in payına düşmüştür. İ.Ö. 63'te Pompeius Kudüs'ü ele geçirmekle, Kudüs Roma'nın egemenliğine girmiştir. (Segal, 1993; 224)

İ.Ö. 40'ta Roma Senatosu, Herodes'i Yahuda Kralı olarak atar ve Herodes döneminde Kudüs büyük bir gelişme ve genişleme göstererek "Din'in" ve "Haccın" merkezi haline gelmiş, inananlara göre kutsiyeti artmıştır. Kentin kutsiyetinin artmasının önemli nedenlerinin başında Yahudi yaşlılar kurulu ve dinin hamisi olan "Sanhedrin" in Kudüs'te bulunması olarak gösterilmektedir. Kudüs ile Roma ilişkisinde Kent, Helenistik dünyanın önemli bir metropolü haline gelmiş ve daha sonra Romalılar Herodes'in oğlu Arkhelaos'u krallıktan indirerek kendi valilerini atamışlardır. Kudüs'ün beşinci Romalı valisi Pontius Pilatus, İsa Peygamberin ölümüne mahkûmiyet kararını onaylamakla Yahudiler ile Romalılar arasındaki ilk çatışmayı başlatmış olur. İ.S. 66'da Yahudiler Roma'ya karşı ayaklanır ve isyanı bastırmak amacıyla 70'te Roma ordusu Kudüs'e girerek "Tapınakla" birlikte kenti büyük bir yıkıma uğrattır. Büyük Constantinus 313'te Hıristiyanlığı resmen tanır. Annesi Azize Helena'nın 326'da Kudüs'e giderek "Haç-ı" bulması, yıkılan ünlü tapınakların yeniden inşasına neden olur. Böylece Kudüs yeniden Hıristiyanlığın kutsal mer-

kezi haline gelir ve yeni bir dönem başlamış olur. Bu yeni dönem Sasanilerin 614'deki istilasına kadar devam etmiştir. (AnaBritanica, 37) Sasaniler'in kiliseleri yıkılmaları ile birlikte, Haç'ın bulunmasıyla başlamış olan dönem kapanmış olur.

Halife Ömer'in 638'de Kudüs'ü fethiyle bu şehir, sonuncu semavî dinin temsilcileri olan Müslümanların eline geçerek yeni bir kimlik kazanmaya başlar. 1010 yılında Abbasi Halifesi Hakim, Hıristiyan tapınaklarının yıkılmasını emrederek, Hıristiyan izlerini silmeye çalışır. 1099'da Haçlılar Kudüs'ü yeniden ele geçirerek bir krallık kurarlar ve bu krallık Müslüman ve Yahudiler'in şehre girişini yasaklayarak, hakimiyeti tekrar eline almaya çalışır. Bu krallığın hakimiyetine ise 1187'de Salahaddin Eyyubî son verir. (Beha ud Dın, 1983: 118-9)

13. Yüzyılda Yahudiler kente gelerek kendi mahallelerini yeniden kurup, hakimiyeti tekrar ellerine almaya çalışır. Bu hakimiyet mücadelesi 1517'de Yavuz Selim'in Kudüs'ü fethetmesiyle sona erer. (Osmanlı Ansiklopedisi, C.2: 204) Böylece 400 yıllık Osmanlı hakimiyeti başlamış olur. Kanuni Süleyman döneminde Kudüs imar edilerek; yeni surlar, medreseler ve imarathaneler yapılır.

Birinci Dünya Savaşı neticesinde Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla birlikte, 1917 Balfour Bildirisi'nden İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar yaşanan gelişmeler neticesinde 1948 yılında bölgede bağımsız İsrail Devleti'nin kurulmasıyla Kudüs Yahudiler'in denetimine girer. (Erendil, 1992: 66)

Politeizme baş kaldıran "Kudüs yıkılmalıdır" diyen Helen kültürü, İkinci merkeze tahammül edemiyor, tek merkez mücadelesi veriyordu. 1010 yılında Kudüs'ü fetheden Hükümdar Hakim de Hıristiyan tapınaklarını yıkmaya emri verirken "merkez mücadelesi" güdüyordu. Bu merkez çatışması işte o günün Şark problemiydi.

Dünyanın ve Akdeniz'in kadim kültüründe büyük bir yere sahip Museviliğin, Hıristiyanlığın ve İslâm'ın "Kudüs Merkezli" mücadeleleri tarihin derinliklerinde yer almasına rağmen, bugün yüzeysel olarak Arap-İsrail çatışması gibi görünse de, aslında arka planda bu üç büyük semavî dine inanan insanların -iktidar diliyle- merkez çatışması vardır.

2. Batının Karşıtı olan Doğu

Thierry Hentch (1996: 9), Doğuyu şu şekilde tanımlar: "Hayalî Doğu bir kavram olarak Batının tam kar-

* Eski Ahit'te adından hem kral hem de rahip olarak söz edilen mitolojik kişi (AnaBritanica). Tekvin, 14:18-20'de Melkisedek Peygamber İbrahim karşılaşmasında, Melkisedek gerçek bir kişi olarak tanıtılır.

şitidir ve sınırları belirsizdir; dünyanın geri kalan her yerini yani Batı'nın kendisi ya da kendisinin doğrudan uzantısı saymadığı her şeyi içine alabilir. Ama, eğer Doğu bizim için ötekiliğin en mükemmel ifadesi haline gelmiş ise bu ötekilik, hemen her zaman Asya'ya ve büyük Asya uygarlıklarına mal edildiği içindir." Hentch, coğrafi bir alanla birlikte uygarlık ayırımına da dikkat çeker. Burada iki uygarlık vardır. Birincisi, Asya kökenli diğeri ise Batı kökenli uygarlıklardır. Merkez Batı, 'öteki' Doğudur. Batı burada ciddi bir 'etnik-merkezcilik' yapar ve etnik-merkezciliği ötekine bakışının temel koşulu sayar. Fakat tarih perspektifinden değerlendirilirse, doğu ya da şarkın tarihî daha eskidir. Üstelik modern Batı temel kültürel dayanak noktalarını zorunlu olarak, Dicle'den Nil'e kadar uzanan "bereketli hilâlden" almıştır (a.g.e:19). 'Bereketli Hilal'in yorgun düşmesiyle 'Helen Gergefi' başlar. Bu gergefin özü semavîlikten öte mitolojiktir. Batı artık Avrupa olarak anılmaya başlanır.

"Avrupa düşüncesi ise bir efsaneyle başlar. Büyük bir ihtimalle bir Sami dokusu üzerinde örülmüş bir Yunan efsanesi: "Sarı bir boğa kılığına bürünen Zeus tarafından aldatılıp kaçırılan ve sayısız kız kardeşi (aralarında Asia da vardır) olan, Okeanos kızlarından tanrıça Europa, kendisini baştan çıkararak tanrının çocuğunu doğurmak için, yaşadığı Asya topraklarından, hayvanın sırtında Girit Adası'na uçurulur. Hatta kaçırılışından bir gece önce gördüğü düşün bir kehanet olduğuna inanılır; iki toprak onun uğruna çekişmektedir: Asya toprakları ile karşıdaki topraklar" (a.g.e: 23). Efsanenin içinde oldukça zengin motifler vardır. Avrupa'nın soy kütüğü Asya'dır, ancak soy değişimine uğrar, o artık bir Yunanlıdır. Bereketli Hilal'in "Tek Tanrısı" artık yok, Zeus vardır. Zeus, tabiat kuvvetlerini elinde tutan, insan dünyasına hakim, bulutları devşiren, göklerde gürleyen, şimşek savuran sıfatların yanında aklın kendisidir. (Homeros, 1958: 23) Bu "Tanrı" ne Davut'un ne Süleyman'ın ne Musa'nın ne de İsa'nın Tanrısıdır. Merkez kaymış artık, Tanrı semada değil, Zeus Yunandadır.

Truva, Med Savaşları ve Aristoteles'in öğrencisi İskender'in Küçük Asya'da kazandığı savaşlar bu iki toprağın ilk çekişmeleridir. "Artık 'ötekenden' (doğudan) öc almanın zamanı gelmiş ve 'O' zaten despot, bağımlı, köle ruhludur. Yunan ırkı ise yürekli ve zekidir, zaten bu sebeple özgür kalmıştır. Bu ırka mensup olanlar kendi aralarında birleşebilseler, bütün milletleri hakimiyetlerine alabilirler". (Aristoteles, VI. bölüm) Büyük İskender hocasının bu düşüncesini gerçekleştirmek için Avrupa'nın sınırlarını Semerkant ve Lahor'un ötelere taşır. Çünkü,

Aristogaras Heredot, "Bu barbarlar savaşta kahraman değillerdir. Sizler ise artık savaş sanatının doruğuna ulaştınız. Dünyanın hiçbir milletinde onlarda olduğu kadar altın, gümüş, tunç, işlemeli kumaş, davar ve köle yok. (Cagnat ve Jan, 1990: 37) Bütün bunları elde etmeniz sadece istemenize bağlıdır!". (Kayabalı, 1990: 6) İskender'in Doğudaki zaferleri, Helenistik döneminin merkezi olan Yunanistan'ın öneminin azalmasına neden olmuş, 'merkez' artık Doğu'ya kaymış ve Batının savunucusu kaybolurken yeni bir güç yükselmektedir. Yükselen bu güç Roma'dır ve Roma Akdeniz'i yeniden merkez haline getirir. Roma Batı'nın ve Avrupa'nın kendisidir. Soy ağacı kurumaya yüz tutmuş Batı, yeni bir dirilişin eşliğindedir. Yeni merkez artık Roma olmaktadır. Roma, özellikle Akdeniz'de iktisadî olarak önemli başarılar elde eder; halkları ve iktisadî çıkarlarını birbirine yakınlaştırır. Bunu yapmakla Roma Akdeniz'in iki havzası arasındaki mevcut farklılıkları yok etmeye çalışır. Ancak Roma'nın bütün farklılıkları giderme ve evrenselleştirme çabalarına rağmen, "Doğu havzası" Antik Çağ'dan kalma iktisadî ve kültürel üstünlüğünü korumaya çalışmıştır. Her ne kadar Roma İmparatorluğu hakim güç gibi görünüp, Doğu Roma, imparatorluğunun dört idari bölgesinden biri olsa da aslında Roma'nın içinde politik olarak önemli bir yer tutar. İtalya'nın Roma'nın içinde çöküşüyle birlikte Doğu Roma'nın önemi daha da artmıştır. Doğu Roma'nın yükselişi yeniden merkez kaymasına neden olur. Merkez artık Konstantinopolis adını alan Bizans'a kaymıştır. (Gibbon 1987: 6-7) Bizans'ın yükselişi ile birlikte, Batı düşünce ve kültür yapısında Helenizm yeniden çanlanmaya başlar. (a.g.e: 140-1) Roma düşüncesinin erdemleri olan 'Gerçekçilik' 'Pragmatizm' 'Askerî ve Mülkî İdarededeki ustalık', Batının Roma'dan aldığı miraslardır. Batı günümüzde de bu değerleri iç ve dış politikalarının mihenk taşı saymaktadır. Yunan düşüncesinde ise, somut değeri olmayan 'meta kavramlar' ve motifler yer alır. Felsefe, teoloji bunlardan birkaç tanesidir. Bu kavram ve motifler evreni ve insanı anlamada, durağanlık ve bazı sınıfların 'Despotizmini' meydana getirmektedir. (Hentch, 1996; 31-3)

Romanın parçalanması ile birlikte Batı toplumunun birliğini sağlamak için güçlenen yeni güç Hıristiyanlıktır. (Gage, 1992: 334) Batı Roma ve Doğu Roma (Bizans), Hıristiyanlığın hamiliği konusunda anlaşmazlığa düşerek, Roma Katolik Hıristiyanları Roma'yı Hıristiyanlık aleminin başkenti ilan ederler. Bu anlaşmazlıkta, Hıristiyan Alemi kendi içinde ilk Doğu ve Batı ayırımını doğurmuş olur. (Hentch, a.g.e: 34-5)

Yakın Çağda ise Batının Doğu ile ilgili üç temel anlayış ve temayülünün olduğunu Maxime Rodinson şöyle ifade eder. (1933: 58): "Birincisi, çıkarıcı ve emperyalist batıcılık. Bu batıcılık anlayışı, öteki medeniyetleri hor görür ve küçümser, ikincisi, "romantik egzotizm" ki içinde bir çok mit barındıran büyü bir doğuya hayrandır, sefaleti arttıkça bu doğu daha da cazipleşir, üçüncüsü, "uzmanlaşmış erüdisyon", her şeyden önce eski çağların incelenmesine yönelir." Rodinson bu üç eğilim arasında bir tezatlık olmadığını, bilakis birbirini tamamlayan bir bütün olduğunu ifade eder.

19. Yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'nın Doğu ile ilgili bakışını belirleyen temel düşünce emperyalizmdir. "Avrupa'nın iktisadî, teknik, askerî, siyasî, kültürel üstünlüğü, gittikçe ezici bir durum alır. Doğu ise az gelişmişliğini sürdürmektedir. İran ve Osmanlı Devleti, Batının egemenliğine girmeyerek kurumsal ve kültürel olarak batılılaşma çabası içindedirler. Sömürge olanlar ise, Orta Asya'da Rusların, Mağrip'te ve eski Osmanlı topraklarında İngiliz, Fransız ve İtalyanlar'ın egemenliğine girmişlerdir -bilhassa Mısır ve Tunus'un işgal tarihî olan 1881'den itibaren. Bu durum, zaten var olan Avrupa-merkezciliğini güçlendirmiş ve batının da, daha fazla etrafını küçümser bir tutum içine girmesine neden olmuştur. (a.g.e: 68)

1914-1918 Birinci Dünya Savaşı, Avrupa-merkezli dünyanın sürekliliği ile ilgili kendine olan güvenini kaybettirmiştir. "Doğuda yönlendirilmiş olsa da," 1905-1914 arası Jön Türk ve İran ihtilallerinin bir tür uzantısı olan Arap İsyanı, Rus hakimiyetindeki Müslüman Türklerin ve diğer milletlerin, Hindistan'daki ve Endonezya'daki bağımsızlık mücadeleleri, Avrupa'yı Doğu ile ilgili yeni politika belirlemeye sevk eder. Bu yeni politika; gelişmekte olan bu hareketlere karşı, "hayra karşı şeytani bir ittifak," anlayışı ile başlar, ittifakın baş aktörleri ise, Rusya'daki Bolşevik İhtilali, Masonlar, gerektiği yerlerde Yahudiler, Protestanlar ve Katoliklerdir. Doğunun içindeki özgün hareketler öz mecrasından çıkarılıp, halkına, öz değerlerine yabancılaştırılmaya ve hareketlerin arkasındaki halk desteğini yok etmeye çalışırlar. Yani halkla birlikte, halka rağmen bir varoluş, ancak halka ait tarih, ne varsa barbar çağlara ait yok edilmesi gereken artıklardır. Batıya göre bu yerli 'milliyetçi aydınlar ister ıslahatçı olsun, ister devrimci, Avrupa'nın soluk birer taklitçisidir, soyut ve yanlış anlaşılabilir birtakım düşüncelere kapılarak kendi değerlerini yıkmaya çalışmaktadırlar. Avrupa'dan ayrılan, bir alternatif gibi görünen Marksist Rusya ise, 'Fransız İhtilali'nden kalan sömürge aleyhtarı liberalizm görüşüne

sadece bazı nüanslar getirir, ona göre de Doğu az gelişmiştir ve halkı 'feodaller ve burjuvaziler' tarafından sömürülmektedir, Marksizm'in aydınlık meşalesi onlara götürülüp, bilinçlenmeleri sağlanmalıdır. (a.g.e: 76-7) Yerli milliyetçi aydınların soyut düşüncelerininin, 1876-95 Türkiye örneğini Şerif Mardin (1992:301); "Bu hürriyet aşıkları hiçbir zaman çok yüzeysel bir hürriyetçilikten ileri gidememişlerdir" diyerek bu dönemin "Hürriyetçilik" anlayışını soyut olarak değerlendirir.

Bolşevik Devrimi'ne kadar siyasal doğu kavramı ile Rusya ifade edilmez, Asya kökenli milletler kastedilir. Doğu ile ilgili politikalarda Avrupa ve Rusya'nın ortak düşünceye sahip oldukları söylenebilir çünkü; her ikisi de emperyalist düşüncelerle Doğuya yaklaşır. Medeniyet Tarihçisi Toynbee (Gage, 1992: 206) komünizmi bir din, özellikle Yahudi grubundan bir din olarak değerlendirir.

Modernizm, Sanayi Devrimi, Fransız devrimi ve kısaca Aydınlanma Felsefesinin doğurduğu batı, artık dünyada hakim kültür temsilcisi, oluşturduğu tek dünya düzeninin sahibidir. (Ülman, 1994: 41) Bu dünyada, etken faktör artık sömürge ve emperyalizmdir. Batının dışındaki toplumlar, batılı değeryargı ve kültürü benimzedikçe, yapısal örgütlemelerinde batılı kurumları emsal aldıkça bu dünyanın birer parçasıdır. Şark politikalarının merkezinde artık 'emperyalist siyaset anlayışı' vardır. (Turner, 1989: 35)

Konjonktürel olarak Şarkın aktörleri değişse de Batının Şark ile oluşturduğu ilişki, akıl- dogma, demokrasi, despotizm, uygarlık-ortaçağ zıtlığı üzerine kuruludur. (Mutman, 1996: 26) Bu zıtlığın üzerine oturduğu kavramlar, batının kendi gelişimi içerisinde bir bütünlük arz etse de, doğu için de aynı bütünlüğü görmek mümkün değildir. Ancak batı "evrenselliğinin" meşruiyetini ortaya koymak için hayalî ve kütleli bir doğu düşüncesi -ki bunun odağında dogma, despotizm ve Orta Çağ karantılığının olduğunu iddia eder- oluşturur.

Yeni yüzyılın başlarında ise, klasik şark önemini yitirmiş, şarkın içinde oluşan ve klasik batıyla bütünleşmiş, yerel batı veya çağdaşlar ile dinî ve millî gelenek motiflerinin kompozisyonu olan yerel güçler önem kazanmaya başlamıştır. Klasik şarkın geçirdiği ve gelmiş olduğu yeni evre bu şekilde ifade edilebilir.

20. yüzyılın sonlarında iki kutuplu yapının yıkılması ile birlikte aktörlerin sayısı arttığı gibi eski aktörlerin etkinlik ve ilgi alanları da artmıştır. Her ne kadar Amerikan ve Sovyet bloğu arasındaki klasik mücadele sona ermiş gibi gözüküyorsa da bloklar ortadan kalkmamış ve 1990'lı

yılların ikinci yarısında yeni bloklaşma işaretleri görülmüştür. Bugün uluslararası sistemde, iktisadî ve giderek siyasî hüviyet kazanmaya başlayan dört tane bloktan söz edilebilir. ABD merkezli bir Amerikan-Atlantik bloğu, Fransız-Alman eksenli Avrupa Birliği, Rusya'nın oluşturmaya çalıştığı Avrasya bloğu ve Japonya merkezli bir Pasifik bloğudur. Bunlara Çin gibi yenileri de eklenebilir (Yudusv, 1995: 28). İslam Dünyasında ayrı bir yeri olan Türkiye'nin tarihî ve kültürel zenginliği gözardı edilmediği ve kendi iç dinamikleri iyi değerlendirildiğinde, orta ve uzun vadede Türkiye'nin de başını çekebileceği bir bloktan söz edilebilir. Ancak Türkiye'nin kendi içinde yaşayacağı siyasal ve sosyal çatışmalar bu gelişmenin en önemli engeli sayılabilir.

B. İktisadî Doğu: "Akdeniz"

Akdeniz neresidir? Sorusunun salt fizikî anlamda cevabı bellidir. Ancak kültürel ve siyasî olarak, birbirini izleyen uygarlıkların beşiğidir. Akdeniz'de gezen, Lübnan'da Roma uygarlığını, Sicilya'da Yunan kentlerini, İspanya'da Arap kültürünü, Yugoslavya'da Türk İslâm sanat ve düşüncesini bulur. Antik Yunan, Batı Roma, Araplar ve Türkler, herkes adeta Akdeniz'e koşmaktadır. Akdeniz'de bütün bu uygarlıkların izleri bulunur. Tarihin bütün zenginlikleri buraya taşınmıştır; insanlar, arabalar, gemiler, fikirler, dinler, yaşama sanatları hepsi. Akdeniz'de tek kültür değil, çok kültürülük vardır (Braudel, 1995: 7-8). Fernand Braudel, denizleri, karayollarını birbirine bağlayan hareketli mekanın Akdeniz olduğunu, Uzak Çin'i çağdaşları için keşfeden Marco Polo'nun bir Akdenizli olduğunu, Amerika Kıtası'nı keşfedenin de bir Akdenizli Kristof Kolomb olduğunu ifade eder. (a.g.e: 50-51) Roma'dan geçtiği ifade edilen bütün yollar Akdeniz'den çıkmıştır. Bu yollarla Akdeniz siyaset, ticaret, sanat ve medeniyetin merkezidir.

Akdeniz'i çevreleyen daha büyük bir Akdeniz vardır. Akdeniz sadece ekonomik yaşamıyla yoktur. Aynı zamanda uygarlıkları, değişen renkli kültür hareketlerini de yansıtmaktadır. Rönesans, İspanya ve Floransa'dan yayılmış, (Kirchner, 1975: 51) Roma'dan ve Kuzey İspanya'dan çıkan barok sanat, Kuzeyin Protestan ülkelerini ve bütün Avrupa'yı kaplamıştır. Akdeniz'den yayılan, tek noktada düğümlenen kubbe mimarî tarzını üç büyük dinin egemen olduğu topraklarda görmek mümkündür. (Cunningham, 1990: 184) İstanbul'daki camii mimarîsi, İran ve Hindistan'da taklit edilmiştir. (Miquel, 1991: 332-3) İnsanlık medeniyetinde tarımın ilk

başladığı yer Akdeniz'dir. (McNeil, 1990: 37) Tarım Zagros'un batı vadi ve yamaçları, Türk Mezopotamya'sının dağlık kesimi ve Anadolu yaylasının diğer yerlerine yayılmıştır. Tarım toplu yerleşme ve kökleşme anlamına gelir. Eriha ve Çatalhöyük bu "neolitik" yerleşmenin iki örneğidir. İ.Ö. 7 bin yılında Eriha'da en az 2000 kişi yaşıyordu. Bu kentler "Çağın düzenleyici" merkeziydi. Eriha tuz ve zift ihraç eder, Anadolu'dan kara akik, Sina'dan firuze, Kızıl Deniz'den deniz kabukları ithal ederdi. Çatalhöyük kara akik taşı karşılığında Suriye'den çakmak taşı alır, Akdeniz'den su mermeri ve mermer ithal ederdi. (Braudel, 1995: 52) Fırat, Dicle ve Nil taşımıcılıkta öncülük yapmışlardır. (McNeil, 1990: 22) Bu öncülüğü takip eden deniz taşımıcılığıdır. 2000 yılının başında denizci yetiştiren, gemi yapan iki bölge vardır; Lübnan kıyıları ve Ege adaları. Burada Fenikeliler ve Yunanlıların ataları yaşamaktaydı. Bunlar, Akdeniz'i ticaret merkezi haline getirmiştir. Akdeniz, demir işleme sanatının merkezi haline gelmiştir. Kökeni Kafkasya ya da Kilikya olmakla beraber, çeliklenmiş demirin karbonla sertleştirilmesi, uzun yıllar Hititlilerin elinde kalmıştır. Çeliklenmiş demiri karbonla sertleştirme tarihte bir devrimdi. Bir diğer devrim de, alfabeli yazının ortaya çıkmasıdır. (a.g.e: 31) Mısır'da hiyeroglif yazı, Küçük Asya'da Çivi yazısı ve Girit'te çizgisel A ve B yazıları kullanılmaktaydı. Bu yazılar meslekten adamlar yani 'mandarinler' gerektiriyordu. Alfabeyi basitleştiren devrim İ.Ö. 14. ile 10. yüzyıllar arasında yaygın anlamı ile Suriye'de gerçekleşti. Bunun nedeni ise tüccarlar arasındaki yazışmada büyük kolaylıklar getirmesi ve ticaretin daha da yaygınlaşmasını sağlamasıdır (Braudel, 1995: 53-67).

Batı Uygarlığı tarih içinde iki Hıristiyanlık anlayışı meydana getirmiştir. Katolikler ve Ortadoxlar. Aslında her ikisi de önceki uygarlıkların gerçeklerine birer dönüştür. Bu iki Hıristiyanlıktan birinin merkezi 'Batı Roma', ötekini ise 'Doğu Roma', yani Konstantinopolis'tir.

Bu iki Hıristiyanlığın ayırımı şu şekilde ifade edilebilir. Biri, Roma'nın baş eğdirdiği fakat kendi içinde eritemediği Yunan Dünyası üzerine, ötekisi ise Roma'nın kesin başarılar kazandığı batı bölgesine yerleşmiştir. Batı toplumu ve Hıristiyanlık kendi arasındaki bu ayırımı kaldırmayı başaramamıştır (a.g.e: 105-6). Batı Roma ve Doğu Roma medeniyetleri farklılıklarını tarih boyunca sürdürecektir ve Batının kendi tarihî içinde uzun bir süre Doğu denilince ıslah edilemeyen, boyun eğmeyen Doğu Roma-Konstantinopolis- anlaşılacaktır. (Kirchner, 1975: 2-7)

İki Romanın bu anlaşmazlığı siyasal ve dinidir denilebilir, bu anlaşmazlık Doğu Romanın merkezi olan Konstantinopolis'in 'Asyalı Türklerin' eline geçmesiyle (a.g.e: 11) Batının geleneksel Şark politikasının merkezine Müslüman Türkler girecektir. 1683-1699 tarihlerinde Osmanlı Devleti'nin sınırları Şarkın jeopolitik konumu ve Akdeniz'in durumuyla ilgili ciddi ipuçları ele vermektedir. Akdeniz'in güney sahillerini oluşturan Suriye, Filistin, Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir, Kıbrıs ve Girit Adaları dahil Fas'a kadar denizin bütün güney şeridi; Kuzeyde Ege Denizi dahil Yunanistan, Balkanlar ve Viyana'ya kadar, Akdeniz'e açılan Marmara ve Karadeniz'in bütün çevresi, Macaristan, Kırım, Abhazya, Gürcistan; büyük ticaret merkezi ve geçiş şeridi olan Kızıl Denizin Arabistan kıyı şeridi ve Mısır'ın Kızıl Deniz kıyı şeridi ve Basra Körfezinin Mezopotamya ve Arabistan şeridi tümüyle Osmanlı Devleti'nin sınırları içindeydi. (Miquel, 1991:334). Bu, Şarka açılan kapıların anahtarının Osmanlı Devleti'nin elinde olduğu anlamına geliyordu. Bu durum 1807 tarihine kadar devam edecek ve bu tarihten sonra Osmanlı toprak kaybetmeye başlayacaktır. Osmanlı Devletinin yıkılışına kadar bütün Batı için Şark denilince akla gelecek olan sarıklı Osmanlıdır. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonucunda Osmanlı'nın yıkılması ile İstanbul bütün batının ortak şark politikasının merkezi olmaktan çıkarılmış, sadece Hıristiyanlıktaki dinî çevreler ve kendilerini Helen uygarlığının temsilcisi kabul eden bugünkü Yunanistan, İstanbul'u Şark politikalarının merkezi olarak görmeye devam etmiştir.

Dünyanın stratejik öneme sahip üç su yolu Akdeniz'den geçer. Bunlar, İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Süveyş Kanalı ve Cebelitarık Boğazıdır. Asya'ya ve Uzak Doğu'ya, Orta Doğu ve Kafkasya'ya, Anadolu ve Basra Körfezine giden kara ve denizyolları bu su yollarından geçer. (Wilner, 1994: 516) Zenginlik kaynaklarından birisi denizdir. Deniz bir taşıma ve ulaşım alanıdır. Denize sahip olan zenginliklere de sahip olabilir. 14. yüzyılda Akdeniz'deki zenginlikler ve çıkarlar nedeniyle Cenova ile Venedik arasında uzun süreli çatışmalar başlar. 1497'de Vasko de Gama'nın Ümit burununu keşfiyle Merkez Akdeniz'den Atlas Okyanusuna kayar. 1620 ya da 1650'den sonra Akdeniz savaşlar merkezidir. 17. Yüzyıl'da Hollanda hakim olur. 18. yüzyılda İspanya ve İngiltere'nin veraset savaşına sahne olur. 25 Ağustos 1704'de, İngiliz Amiral George Rooke Cebelitarık'ı ele geçirir. Bundan sonra Akdeniz'in yazgısı değişmiştir, Akdeniz artık bir iç göl haline gelmiştir. (a.g.e: 113-9)

İç denizde artık herkesin göz diktiği ve tehlikeli gör-

düğü Osmanlı Devletidir. Doğu Ticaret iskelesi olan en büyük liman İzmir'dedir. İzmir Doğu ipeğinin pazarı olmuştur. Fakat asıl hedef bu pazarın yanı sıra Hindistan'dır. Avrupa'dan Hindistan'a giden yol da Orta Doğudan geçmektedir. İskenderiye kahve ticareti sebebiyle yeniden önem kazanmıştır. Burada İngiltere'nin kaygısı başlamıştır. Çünkü başta Fransa, Rusya olmak üzere herkes Akdeniz'den Hint Okyanusuna açılmak istemektedir. (Rosenberg ve Birdzell, 1992: 118-9) 'Avrupa bir köstebek yuvasıdır; büyük imparatorluklar ve büyük ihtilaller ancak Doğuda doğmuştur' diyen Napolyon Bonapart'ın (Kayabalı, 1990:39) 1798 Mısır Seferini bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Bu sefer başarılı olsaydı, Osmanlı Devleti ikiye bölenecekti: Kuzeyde Anadolu ve Balkanlar, batıda Trablus, Tunus, Cezayir başına buyruk vilayetler ve Hint Okyanusu'na açılmış engelsiz bir yol. Bu arada İngiltere'nin 1800'de Malta'ya 1878'de Kıbrıs ve 1882'de Mısır'ı ele geçirmesi ile Akdeniz, bütünüyle Pax Britanica'nın hakimiyetine geçmişti. Bu arada Fransa, Kuzey Afrika'da boş durmayarak, 1830'da Cezayir'i işgal eder, Süveyş kanalının açılması için oldukça çaba sarf eder ve neticede Süveyş açılır. İngiltere Süveyş Kanalının yüzonyedi bin hissesini satın alır ve 1882'de de Mısır'ı işgal eder. 1888'de İngiltere ile Fransa kanalın tarafsızlığı üzerinde anlaşma sağlarlar ve böylece Akdeniz göl olmaktan çıkar. Akdeniz artık Hint Okyanusunun bir parçasıdır. Ancak sanayileşme ile birlikte gelişen petrol ve petrol ürünlerinin önem kazanması, geleneksel Doğu politikalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu yeni politikanın odağında Orta Doğu ve Doğu Akdeniz hakimiyet mücadelesi vardır. (a.g.e: 4)

C. Post Emperyal Politikada İktisadî Doğu

Sanayi Devrimi ile birlikte gelişen daha fazla tüketim için daha fazla üretim ideolojisinin beslenme kaynağı hiç kuşkusuz makineler ve bu "devlerin" besleyicisi enerjidir. Hidrokarbon enerji kaynaklarının % 65-70'i Orta Doğu ve Körfez bölgelerinde bulunmaktadır. Tek Tanrılı kutsal dinlerin doğduğu yer ve tarihî medeniyetlerin beşiği olan bu bölgenin manevî enerji rezervinin yanında, maddi enerji rezervine de sahip olması, bu hinterlandı dünya politikasında ayrıcalıklı hale getirmektedir.

1. Orta Doğu

Üzerinde hakimiyet mücadelesi başlayan Orta Doğu, sınırları belli olmayan, herkesin bakış açısına göre de-

ğışen,daha ziyade siyasal çıkarlar bakımından anlam ve önem kazanan bir "küresel" bölgededir. Bu bölgenin jeopolitik ve dünya kültür ikliminde ayrı bir yeri ve geleneği vardır. Orta Doğu coğrafi konumu itibariyle kıtaları birbiriyle birleştirir. Doğu ile Batının, Kuzey ile Güneyin iktisadî ve askerî yolları Orta Doğudan geçer. Bölgenin bu yapısı, bölgedeki siyasal stratejilerin oluşumunda önemli faktördür. Tarih boyunca iktisadî ve kültürel olarak, Asya, Afrika ve Avrupa'nın merkezi Orta Doğudur. (Erendil, 1990:61)

Siyasî sınırları; Kuzeyde Türkiye, Doğuda İran, Güneyde Arabistan Yarımadası ve Sudan ile batıda Mısır Birleşik Arap Cumhuriyeti topraklarının bulunduğu coğrafya Orta Doğu olarak nitelenebilir.Orta Doğu tarihî olarak insanlığın en eski yerleşim ve uygarlık merkezidir. M.Ö. 1900-1600'lerde Sümerler Mezopotamya'da, Babiller -ki bu devletin krallarından Hamurabi tarihte ilk kanunlar manzumesinin sahibi olmakla ünlüdür- Güney Irak'ta uygarlık kurmuştur. (Gresh ve Vidal, 1991:20-1) M.Ö. 3000'den daha eski kuruluşa sahip Mısır bu bölgededir. Asurlular, Hititliler,İran yaylasında Medler, Anadolu'da Lidyalılar, Doğu Roma İmparatorluğu, Selçuklular,Osmanlı Devleti bu bölgede kuruldu ve antik uygarlıklarını meydana getirdiler. (Erendil, 1992: 7-12)

Orta Doğu, tarihin her döneminde Doğu ile Batının karşılaştığı ve çatıştığı merkez olmuştur. Persler'in Yunanla ilgili bir hesabı olduğunda ilk işgal ettikleri yer Orta Doğudur. Aynı şekilde Yunan'ın Doğu ile ilgili hesaplarında ilk uğradığı yer Orta Doğudur. Büyük İskender dünya imparatorluğu sevdasına düşünce, Hindistan'a giderken ilk uğradığı yer Orta Doğudur. Orta Doğunun bütün semavî dinlerin merkezi olması nedeniyle her zaman mistik, esrarengiz ve çekici bir tarafı olmuştur.

Semavî dinin son halkası İslâm'ın ortaya çıktığı dönemlerde Orta Doğudaki önemli iki güç; Bugünkü İran ile Irak toprakları üzerinde kurulu Sasaniler ve Hıristiyan dünyasının Doğudaki temsilcisi Bizans'tır. Bu iki gücün üzerinde anlaşamadığı ve çatıştığı bölge Orta Doğudur. İslâm'ın bu bölgede ortaya çıkması ve buradan bütün dünyaya yayılması dün olduğu gibi bugün de bölgeyi ayrıcalıklı hale getirmekte ve her zaman siyasî olarak canlı tutmaktadır. Her zaman var olan iki dünyanın yani Doğu ve Batının uluslararası ilişkilerinin belirlenmesinde ve gelişmesinde büyük etkileri olan dinlerin; Museviliğin, Hıristiyanlığın ve İslâm'ın doğduğu ve geliştiği yer burasıdır. Aynı zamanda bu üç büyük dinin çatışma merkezi de Orta Doğudur. Bölgede çok ciddi maddî ve manevî enerji rezervleri vardır. Maddî rezerv enerji kay-

nakları ise, manevî rezerv de dinler ve bunların oluşturduğu kültürlerdir. Bu iki rezerv, bölgeyi dünyanın hakim güçlerinin çatışma ve hakimiyet mücadelesi merkezi haline getirmektedir.

Bu hakimiyet mücadelesinin Yakın Çağdaki örneği Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, galip devletler olan İngiltere ve Fransa,Osmanlının Orta Doğu topraklarını 1918'de kendi aralarında imzaladıkları gizli Sykes-Picot Antlaşması'yla paylaştılar. Bu antlaşmanın iki temel hükmü vardı: Yüzyıllarca birlikte yaşayan Türkler ve Araplar birbirlerinde ayrılmışlardır ve Araplar, İngiliz ve Fransız manda yönetimi altında parçalanmışlar, (Çandar, 1983: 11-6) Türkler ise, "cihan devletinden" ulus devletine dönüş yapmışlardır.

İngiliz ve Fransızların bölgeden çekilmesiyle birlikte bölgede Amerika ve Sovyetler Birliği mücadelesi başlamış, Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile birlikte, bölgede başta Almanya olmak üzere Batı Avrupa Birliği ile ABD'nin çıkar çatışmaları kendini hissettirmiştir. Çıkar çatışmasında bölgenin hakimiyeti,Amerika Birleşik Devletleri'ndedir denilebilir.

Sheldon L. Richman'ın (Policy Analysis: 160) deyişiyle, II. Dünya Savaşından sonra ABD özgür dünyanın kalesi, Orta Doğu ise petrol rezervi nedeniyle batı için anahtar bölge olmuştur.

ABD, stratejik konumu ve petrollerinden dolayı Orta Doğuya önem vermiştir. ABD, NATO ve Orta Doğu eksenli siyaseti nedeniyle Akdeniz'de 6. Filoyu bulundurmaktadır.

Orta Doğunun jeo-politik konumu; baskın ırk ve etnik gruplara göre Araplar, Türkler ve İranlılardan oluşur. Bu etnik gruplar içinde Araplar sayıca öncelik alır. Orta Doğuda birlikteliği sağlayan en önemli unsur din yani İslam'dır. Ancak İslam'ın yorum farklılığı bu bölgede iki önemli anlayış ortaya çıkarmıştır, bunlar Sünnilik ve İran'ın resmi mezhebi olan Şiîliktir. Bu ikisi arasında tarihte iktidar mücadelelerinde ciddi çatışmalar meydana gelmiş ve gelecekte istismara ve tahrike açık bir alan olarak görülmektedir. Bu coğrafyada yer alan ülkelerin siyasal yapısında farklılıklar vardır. Şeyhlikler, Mutlak Monarşiler, Emirlikler,Asker ağırlıklı rejimler, Yarı demokratik ve Cumhuriyet rejimleri bu bölgenin kendine has siyasal sistemleridir. Bu ülkeler - İsrail hariç- silahlanma ve sanayide dışa bağımlı ülkelerdir. Orta Doğuda özellikle İran, Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirliklerinin ekonomileri petrole dayalıdır. Bu ülkeler petrol rezervleri açısından çok zen-

gin olduklarından, ABD, Batı Avrupa ve Japonya gibi ülkelerin çıkar çatışmalarının merkezi durumundadırlar. İsrail'in bölgeye yerleşmesi ve genişlemeye çalışması bölgede büyük sancılar meydana getirmektedir. Bu nedenlerden dolayı Orta Doğu istikrardan yoksun bir çatışmalar merkezidir. (Erendil, 1992: 58-60)

Bu bölgede su kaynaklarının sınırlı olması Nedeniyle, tarihî ayrıcalıklarını muhafaza eden Dicle ve Fırat nehirleri eski önemlerini korumaktadırlar. Bölgenin askeri, siyasî ve iktisadî politikalarında, enerji rezervleri nedeniyle etkin büyük güçler ABD, Batı Avrupa Birliğinin üyesi olmakla birlikte her zaman ABD ile birlikte hareket eden İngiltere, Rusya, Çin, Almanya'nın başını çektiği Batı Avrupa'dır.

Basra Körfezi

Basra Körfezi, dünya küresinde Orta Doğu, Batı Asya, Orta Asya ve Kafkasya'yı siyasî ve iktisadî kontrolde stratejik öneme sahip bir su yoludur. Bölgenin üç kadim milleti olan Türklerin, Acemlerin ve Arapların adeta gözlem noktasıdır. Çağın enerji kaynaklarına sahip olan Basra Körfezi ülkeleri, bu nedenle bölgesel ve küresel politikalarda her zaman önemlerini korumuşlardır.

Kuzeyden sıcak denizlere inmenin temel iki güzergâhından birisi, (Osmanlı Ansiklopedisi, 1996: 49-50) merkez olarak İstanbul Boğazı ve çevresi diğeri ise; Basra Körfezi ve çevresidir. (Fromkin, 1989: 453-460) Her iki merkezin bekçileri, kökenleri tarihî derinliklere dayanan ve çeşitli savaflara rağmen yerinden oynatılmayan bölgenin iki köklü devleti olan Türkiye ve İran'dır. Uluslararası stratejik öneme sahip yedi su yolundan birisi de Hürmüz Boğazıdır (Willner, 1994: 516). Hürmüz Boğazı da Basra Körfezindedir.

1369'da Semerkant hükümdarı olan Timur, 1380'de İran'ı, 1390'da Kıpçak ve Moskova'yı, 1398'de Kuzeybatı Hindistan'ı alır, 1400 yılında Batı Asya'ya dönerek Anadolu ve Suriye'yi almak için önce Gürcistan'a uğrar ve Gürcistan'ı alır, Anadolu'ya yönelerek 1402'de Ankara'ya kadar ilerler ve meşhur Ankara Savaşını başlatır, Osmanlı ordusunu bozguna uğratıp, güneydeki Suriye ve Bağdat'ı ele geçirir. İran üzerinden tekrar Semerkant'a döner. Timur'un Hıristiyan Gürcistan'ı işgal etmesi üzerine bütün Avrupa kralları Timur'u dikkatle takip ederler. (Clavijo, 1993:11-2)

Körfezin ticarî önemini ve çevre ülkelerle olan bağ-

lantısını, 1403 yıllarında İspanya Kralından Timur'a gönderilen sefaret heyetinde bulunan Ruy Gonzales de Clavijo yazmış olduğu anılarında şöyle ifade etmektedir. "Bilhassa Haziran ve Temmuz aylarında büyük deve kervanları geliyor o zaman Sultaniye şehrinde çok canlı bir faaliyet başlıyor. Hindistan'dan büyük kervanlar gelmekte ve çeşitli baharatlar getirmektedir. Hazar Denizinin güneyinde bulunan Ceylan'ın ipeklileri de buraya geliyor. Gelen bu ipekliler Sultaniye'den Şam'a ve Suriye'nin diğer taraflarına, Anadolu'ya ve civar yerlere gönderiliyor. İran tacirlerinden başka, Ceneviz ve Venedik tacirleri de oraya giderek ipeklileri satın alıyorlar. Hürmüz'den Sultaniye'ye inci ve kıymetli taşlar gelmekte ve işlenmektedir. Her sene yaz mevsiminde Kefe, Trabzon gibi Hıristiyan diyarlarından ve Anadolu, Suriye, Bağdat gibi İslâm memleketlerinden gelen tacirler burada toplanarak alışveriş etmektedirler." (Clavijo 1993: 101-2).

Timur'un 1400'lü yıllarda Orta Asya'dan Anadolu'ya giriş kapısı Gürcistan'dır ve Anadolu'dan çıkıp Orta Asya'ya giriş kapısı İran'dır. Bugün de Orta Asya'ya, iktisadî olarak, Anadolu'dan giriş için bu iki güzergâh hala önemini muhafaza etmektedir. Ceneviz ve Venediklilerin Orta Asya ile olan ticarî ilişkilerinde Karadeniz ve Hürmüz'ü kullanmaları da, Kafkasya ve İran güzergâhı için referans teşkil edebilir. Orta Çağ'da bu güzergâhın iki önemli ülkesi Gürcistan ve İran'dı.

Sanayi Devrimi sonrasında İngiltere ve diğer batı ülkelerinin sömürgecilik politikaları sonucu, Kuzeyde yer alan Rusya'nın sınırlarına kadar yaklaşmaları ve dünyayı paylaşma yarışları, Rusya'yı da harekete geçirmiş ve Rusya'da ilk etapta güneyindeki Türk topraklarını istila etmiş ve hidrokarbonların Orta Doğuda zengin olması ve sıcak denizlerin dünya ticaretindeki öneminden dolayı da Orta Doğu ve sıcak denizlere ulaşmak istemiştir. Rusya'nın bu emelinin gerçekleşmesinin önündeki iki tampon ülke Türkiye ve İran'dır. Türkiye'nin NATO ittifakının bir üyesi olması, Türkiye'ye yapılacak saldırının NATO'ya yapılmış sayılacağından ve NATO'ya ise başta ABD olmak üzere batının bütün güçlü ülkelerinin üye olması önemli caydırıcılık teşkil etmektedir. Bu nedenle Boğazlardan Orta Doğuya ve sıcak denizlere inme alternatifleri mümkün olamamaktadır.

İkinci alternatif olan Basra Körfezinde ise uzun yıllar ABD'nin müttefiki olan Şah'ın başında bulunduğu İran vardı. İran Şahının ABD eksenli politikası, güçlü Amerikan desteğini beraberinde getirmişti. 1979 yılında İran'da Şahın devrilmesiyle Amerika güçlü bir müttefik

kaybetmiştir. Bu fırsatı değerlendiren SSCB Afganistan savaşını başlatarak Hint Yarımadasına inme teşebbüsünde bulunmuştur. İran'da devrimi gerçekleştirenlerin arkalarına büyük halk yığınlarını almaları ve "Ne Doğu ne de Batı, İslamiye" eğilimleri Körfez bölgesinde Doğunun ve Batının eksenleri dışında bir politikanın geliştiğini gösteriyordu. Bu politika başlangıçta dünyanın iki kutbunu rahatsız etmiştir. Ancak Batı ve Rusya'nın, İslam'ın siyasallaşması ve yeniden bölgesel güç haline gelme endişesi, her iki gücün İran'a ihtiyatlı yaklaşmasına neden olmuştur. Bu esnada körfezin iki yakası sayılan iki nirengi bölgede, Türkiye'nin Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi ile öteki yakası olan Afgan bölgesinde ciddi çatışmalar başlamıştır. Rusya'nın 1979'daki Afganistan işgalinde, bölgedeki çıkarları nedeniyle ABD, Pakistan, İran, Orta Doğu ve diğer Körfez ülkeleri ile Türkiye Afgan direnişine büyük destek vermişlerdir. Güçlü direniş nedeniyle SSCB ilerleyememiş ve SSCB'nin sıcak denizlere ulaşmak için diğer alternatifleri değerlendirebileceği ihtimali, Türkiye'nin jeopolitik önemini daha da arttırmıştır. Bu dönemde iç çatışma yaşayan ve siyasal istikrara sahip olmayan Türkiye'de 1980 ihtilali olmuş böylece siyasal istikrar sağlanmış, bölgede gelişen bu önemli olaylara karşı sivil inisiyatif olmaksızın askerî stratejiler doğrultusunda bölge politikaları geliştirilmiştir.

İran Devrimi, Afganistan'a müdahale, İran-İrak Savaşı, Türkiye'nin Güney Doğu problemi, Körfez krizi ve Afganistan'daki iç çatışmalar vb. nedenlerle bölge istikrara kavuşmamıştır.

Bu istikrarsızlıklar nedeniyle bölge ülkelerinin savunma harcamaları had safhaya ulaşmış, bu krizlerin en şiddetlisi olan Körfez krizi yani 1989-1990 yıllarında bölge ülkelerinin toplam savunma harcamaları 71.780 milyar doları bulmuştur. (Erendil, 1992: Cetvel 3)

Batının Afganistan politikası çerçevesinde stratejik önemi artan bir diğer ülke de Pakistan'dır. 1980 yılından itibaren güç dengeleri nedeniyle ABD, SSCB'ye karşı daha fazla Çin'e yaklaşmış ve ABD-Pakistan-Çin "Ortak Cephesi" kurulmuştur. Bu cephenin Pakistan ayağının mimarı olan General Ziya Ül Hak 1988 yılında ABD büyükelçisi ile birlikte bir uçak sabotajında ölmüştür. (Kayabali, 1990:3)

Basra Körfezi'ndeki Hürmüz Boğazı'nın trafiğe açık olması Batı güvenliğinin temel hedeflerindendir. ABD, Orta Doğu ve Körfezi, Rusya'nın o günkü yayılcı ideolojisi olan komünizmden korumak için, 1947 yılında Yunanistan'da üs kurmuş ve bölge güvenliğinin siyasî ve

askerî eğitimlerini bu 'üs' de geliştirmiştir. Ayrıca, Afganistan müdahalesini fırsat bilen ABD, İsrail'e ve Suudi Arabistan'a daha fazla yaklaşmış, bu iki ülkeye askeri yığınak yapmış, bölge hükümetlerini Sovyet tehlikesine karşı uyarılmış ve eğitsel faaliyetlerde bulunmuştur. ABD'nin bölgede bu kadar etkin hale gelmesi, ABD'ye karşı iktisadî, stratejik ve ideolojik üç tavrın doğmasına yol açmıştır. Bunlar: "ulusal milliyetçilik", "radikal islâmcılık" ve "haricî güçlerin çıkar çatışması".

Körfez ülkeleri dünya petrol ve gaz rezervlerinin % 60-70'ine sahiptir. (Valdani, 1996:1) Enerji kaynaklarının stratejik önemi nedeniyle, halen Orta Doğuda ve Körfezde çıkarlarını korumaya çalışan ABD, bölgede en etkin güçtür. Bölgenin bu ekonomik-politik nazik durumunun yanı sıra, Sovyetlerin çöküşü ile birlikte bağımsızlığını kazanan Orta Asya, Körfezin politik, askerî ve iktisadî önemini daha da arttırmıştır. Orta Asya'ya ticarî mal transferinin dört yolu bulunmaktadır. Bunlar;

1. Çin güzergâhı; çok uzun ve maliyeti yüksektir.

2. Pakistan-Afganistan koridoru; kısa olmakla birlikte Afganistan'daki iç çatışmalar nedeniyle güvenilir değildir.

3- İran koridoru; Amerika'nın başını çektiği "uluslararası düzene" entegre olmadığı için ABD ve müttefiklerinin desteğini alması kısa vadede mümkün gözükmemektedir. Ancak İran'ın Bafk-Bender Abbas-Meşhed ve Sarakaş demiryolunu bitirip hizmete açması, Körfez Orta Asya ticaretinin potansiyel geleceği açısından önemli bir gelişmedir. (a.g.e: 2)

4. Hazar-Azerbaycan-Gürcistan-Ceyhan veya Karadeniz Güzergâhı; ticarî malların taşınım koridoru olarak Karadeniz, enerji taşınım hattı olarak Ceyhan güzergâhı A.B.D, Türkiye, İsrail ve İngiltere'nin tercihi olmakla birlikte, Rusya, İran, Almanya ve Fransa'nın onayını almış değildir.

Rusların Afganistan'dan çekilmeleri ve Sovyetler Birliğinin dağılma sürecine girmesiyle birlikte, körfezin iki yakası olan Afgan hattı ile batı yakasındaki Irak ve Türkiye'nin Doğu Anadolu ile Güney Doğu Anadolu bölgesinde çatışmalar devam etmiştir. Körfezin ve Afgan cephesinin bu istikrarsız durumu, bir hilal şeklinde Rusya'nın güney sınırlarını çevreleyen Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin yapılanma sürecini geciktirmiş ve gelişme istikrarını bozmuştur.

D. Soğuk Savaş Sonrasında İktisadî Doğu

Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile birlikte, Dünyada küresel kapitalizm hakim olmuştur denilebilir. Global farklı

iktisadî bloklar olmakla birlikte, bu bloklarda mevcut doktrin ve sistem kapitalizmdir. Enerji kaynaklarının zenginliği, Orta Asya'yı dünya politikasında, Orta Doğu ve Basra Körfezi'nin bulunduğu enlem ve boylama yerleştirmektedir. Basra'nın en önemli ülkesi ise İran'dır.

Enerji politikaları açısından İran'ın stratejik iki önemi vardır. (Parrot, 1997:1)

1. Doğal gaz ve petrol bakımından zengin olan Körfez ve Hazar arasında geçit görevi görmesi,

2. Dünya petrol rezervinin % 10 ve gaz rezervinin % 15'ine sahip olmasıdır.

Hazar petrolünün ve doğal gazının denize ulaştırılmasına İran'ın jeo-stratejik yeri (O'Rourke, 1998:1) bütün uzmanlar tarafından kabul edilmektedir. Ancak İran'ın ABD ile olan politik problemleri, Türkiye'yi, Orta Asya'ya Gürcistan üzerinden açılmak üzere, önemli ülke haline getirmektedir. Fakat İran ve ABD (Brezinski, Scowcroft, vd., 1997:2) arasında devam etmekte olan gayri resmi diplomasi resmileştiği takdirde, Türkiye'nin Orta Asya ile ilgili siyasî ve iktisadî çıkarları tehlikeye düşebilir.

İran'ın Kafkasya'daki yayılmacılığının önündeki bölge ülkeleri Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dır. Bu ülkeler ABD ile iyi ilişkiler içerisindedirler. Ancak İran'ın Ermenistan ile devam etmekte olan ticarî ilişkileri de göz ardı edilmemelidir. Ermenistan'a ihracat yapan ülkeler arasında İran ilk sırada yer almaktadır. Ermenistan'ın ihracat yaptığı ülkeler arasında İran, ikinci sırayı almaktadır. (a.g.e: 1)

1. Orta Asya

İran Türkistan'ı ve Afgan Türkistan'ı hesaba katılmadığı takdirde 5.340.066 kilometre karelik alana sahip ve tabii coğrafya, etnografya ve tarihî manasıyla "Türkistan" olarak da adlandırılan Orta Asya, ikiye bölünerek anılır; Çin'e tabi olan Doğu yarısı "Doğu Türkistan" ve eski S.S.C.B.'nin egemenliğindeki "Batı Türkistan". Doğu Türkistan 1.503.563 kilometrekare, Batı Türkistan ise 3.836.503 kilometre karedir. (Togan, 1981: 1)

16. Asırdan önceki Türkistan tarihî, muhtelif milletlerin ve onlarla birlikte gelen muhtelif medeniyetlerine, milletler arasındaki muhtelif sınıf ve grupların mücadelesine, artan Orta Çağ kara ticaretine ve bölgede yer alan milletlerin ilerleme ve olgunlaşma safhalarına şahit olmuştur. (a.g.e: 86) Rene Cagnat'ın deyimiyle

(1992: 7), tarih boyunca görülen en büyük imparatorluklar Orta Asya'da doğup büyüdüler. Cengiz Han'ın ve Timurlenk'in imparatorluğu bunlara birer örnektir. Britanya, Çin ve Rusya gibi başka İmparatorluklar da burada karşılaşmış ve savaşmışlardır. Orta Asya'nın kalbi durumunda olan Buhara ve Semerkant bu karşılaşma ve savaşların merkez alanı olmuştur.

Rusların Orta Asya ile ilişkileri, Cengiz Han'ın büyük oğlu Batu Han'ın 1237'de Rusya'yı işgaliyle başlar. 1450 yılına kadar Tatarlar Rusları idare ederler. (Willner, 1994: 418)

8. yüzyıldan itibaren Buhara, Orta Asya İslâm medeniyetinin merkezi olmuştur. "Buhara-yı Şerif" adı bu şehrin mistik ve politik yönden sahip olduğu önemi ortaya koymaktadır. (Komatsu, 1993: 2)

Medreselerin çokluğu ve Şeyh Baha al-Din Nakşibend'in (1317-1389) mezarının burada bulunması, sünni İslâm dünyasında şehrin ününü arttırmıştır. 1868'de bölge üzerinde hakimiyetini kurmaya başlayan Çarlık yönetimi Buhara hanlığının özerkliğini tanıyarak kendi kontrolünde kalmasını yeğledi. Rusların bu politikayı benimsemesinde Buhara'nın dinî itibarından kaynaklanabilecek topyekün bir "cihat" hareketiyle karşılaşma endişesi etkili olmuştur. (Cagnat, 1992: 127-28) Ancak, Buhara'nın nisbi bağımsızlığı Bolşevik devrimiyle son bulmuş, 1920 yılında Sovyet Halk Cumhuriyeti "İslâmcı Devletin" yerini almıştır. (a.g.e: 10). Daha sonra Ruslar, Bolşevik yönetim altında 1924'de "Ulusalılık İliki" söylemini kullanarak Buhara devletini Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan diye üç sosyalist Cumhuriyete bölmüşlerdir. (Komatsu, 1993: 19-20)

Rusların Doğu hakimiyeti önünde yarım hilal şeklinde yer alan Orta Asya stratejik öneme sahiptir. 18. Yüzyılda Hindistan'ın kaynaklarından dolayı bütün güçlü ülkelerin Hindistan'a yönelmesiyle birlikte, Rusyada Hindistan'a gitmenin planlarını yapmaktaydı. Ancak Hindistan yolunda Türkistan vardı ve evvela bu bölgenin işgal edilmesi gerekmektedir. Rusların Orta Asya'ya giriş nedenlerini I. Petro şu şekilde ifade eder: "Rusya'nın Orta Asya topraklarını istilasının anahtarı ve kapısı 'Orda' (Kazakistan)'nın kendisidir. Bu bakımdan 'Orda'nın' Rus hakimiyetinde olması gerekir." II. Petro Rusya'nın geleceği açısından özellikle Hindistan ve Türkistan'a önem vermiştir. Ruslar, Hazar Denizi'nin, Kafkasya'ya, İran'a, Afganistan'a ve Hindistan'a açılabilme için, askerî, politik ve ekonomik öneminin farkındaydı. Doğuya yönelik bu stratejik politikayı Çar 2. Alexandre, "Bizim Doğuya

ilerlememiz, sadece Sir-Deryaya kadar bir yayılma olmayıp İran ve Hindistan'a kadar uzanacaktır". (a.g.e: 186-9) ifadesiyle dile getirmektedir.

2. Kafkasya

Geleneksel Şark politikalarında önemli odaklardan birisi de Kafkasya'dır. Kafkasya'nın önemi ise Batıdan Orta Asya'ya açılan derbentlerden birisi olmasından kaynaklanmaktadır. Batı için Kafkasya, Orta Asya'ya açılmak için Basra Körfezi kadar önemlidir. Eski SSCB'nin yıkılması sürecinde bölgesel güç dengelerinin ve bölge siyasetinin radikal bir dönüşüme uğrama ihtimali, Basra'da uzun yıllar devam eden İran-İrak Savaşı, hemen sonrasında ortaya çıkan Körfez Savaşı, ABD ve diğer batılı ülkelerin Körfeze yığınak yapmalarına neden olmuş ve hemen arkasından Kuzey Irak'a "Çekiç Güç" adı altında konuşlanmıştır. Kuzey Irak'ta konuşlanmanın temel nedenlerinden birisi, Orta Asya'ya açılan önemli koridorlardan Kafkasya ve Körfez fay hattının kontrol altında tutulmasıdır.

Kafkasya enerji politikaları açısından iki öneme sahiptir. Birincisi, petrol rezervi bakımından zengin Azerbaycan'ın bu bölgede bulunması; ikincisi ise, Hazar kaynaklarının Kafkasya üzerinden batı pazarlarına taşınma ihtimalidir.

Kafkasya'da hala çatışmaların devam etmesi, henüz bölgedeki siyasal güç dengelerinin oturmadığı anlamını taşımaktadır. Bölgedeki çatışmalar ve ittifaklar Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında andırmaktadır. Birinci Dünya Savaşı esnasında Gürcüler, Azeriler ve Ermeniler, Trans-Kafkasya federasyonunu kurmuşlardır. O dönemde Azerilerin Türkiye'ye olan temayülleri ile ortaya çıkan Enver Paşa'nın Bakü'ye yönelik hesabı; İran Azerbaycan'ı Osmanlı Devleti'ne katmak ve eğer savaş sonucunda Çarlık Rusya dağılırsa, Trans-Kafkasya'ya girerek, Afganistan, Güney İran ve Kuzey Hindistan'daki İngilizleri bu bölgeden atmak. Almanların bu amacı fark edip, petrol kaynağı olan Bakü'nün Türklerin inisiyatifine geçmesine müsaade etmemesi, Ermenilerin İngilizlerin etkisiyle Rusya'dan yana tavır koyması, Trans-Kafkasya cephesini zayıf düşürmüştür. (Kayabalı, 1990: 225-231) Bu ittifak başlangıçta Rusya'ya meydan okumuş, ancak kısa bir süre sonra dağılmıştır.

"Büyük Oyunun" senaryosundaki aktörlerin varlığı senaryoyu yeniden gündeme getirmiştir. Kafkasya'da Ermenistan, Fransa, Rusya ve İran'ın desteğiyle bölgede aktif rol oynamaktadır. Ermenistan bu desteklerle Azer-

baycan topraklarının % 25'ini işgal etmiş ve bu topraklardan çekilmenin şartlarını, perde arkasında Rusya'nın, Avrupa'nın bir kısmının ve İran'ın ortak çıkarları belirleyecektir.

Karadeniz'den Hazar Havzasına açılan önemli güzergâh Gürcistan'dır. Rusya'nın bölgesel politikaları doğrultusunda hareket etmeyip, Ankara, Bakü ve Washington'dan yana bölgesel rol oynayan Gürcistan Cumhurbaşkanı Şewardnadze birkaç suikast geçirmiştir. Rusya, Gürcistan üzerinde Abhazya kartını gerektiği zaman ön plana çıkarmaktadır.

Hazar'dan Karadeniz'e dökülen petrol ve doğal gazın ikinci önemli güzergâhı, Dağıstan ve Çeçenistan topraklarından geçmektedir. Bu bölgedeki bağımsızlık hareketleri, etnik çatışmalar ve Rus tehdidi orta ve uzun vadede bölge istikrarını tehdit eden en önemli unsurlardır.

Azerbaycan'ın nisbî olarak iç istikrarı sağlaması, petrol anlaşmalarında bölgesel güç dengelerini gözetmesine bağlanabilir. Topraklarının Ermenistan'ın işgalinde bulunması en önemli problemi iken, petrol boru hatları güzergâhının belirlenmesinde, bölgesel politik ve iktisadî kaybı olan bölgesel "gücün" üzerinde kullanacağı dışsal politik araçların odağında bulunmaktadır. Ancak petrol anlaşmalarında toplam payın % 42'sine ABD'nin büyük petrol şirketlerinin sahip olması, Azerbaycan için önemli bir güvence olarak görülmektedir.

3. Afganistan

Afganistan'ın stratejik önemi coğrafi konumundan kaynaklanmaktadır. Orta Doğu'ya, Güney Asya'ya ve Orta Asya'ya olan coğrafi sınırlarıyla bölgesel bir risk merkezidir. (Khorram, 1996:1)

SSCB'nin yakın tarihteki Orta Asya politikasının Afganistan ile yakın ilişkisi bulunmaktadır. Bu nedenle Rusya'nın Afganistan'ı işgal etmesinin temel nedenleri şu şekilde sıralanabilir; (a.g.e: 3)

a. Özellikle Güney sınırında İran'da bir İslâm Devriminin olması ve devrimin etkilerinin çevreye yayılması ve sınırlarının Müslüman ülkelerle çevrilmesinin çıkarlarını tehlikeye düşürmesi endişesiyle güney sınırını kontrol altına almak ve Orta Asya üzerindeki hakimiyetini daha da uzun süreli kılmaktadır.

b. Basra Körfezi, Umman Denizi, Hindistan Yarımadası ve Hint Okyanusuna ulaşmak, Batıya ve Japonya'ya giden petrol yollarını ve Batının Doğu ile olan

ilişkinini kesmek. Bu politika, Rusya'nın geleneksel sıcak denizlere inme politikasının başka bir şekliydi.

c. ABD'nin "Orta Doğudaki petrol imparatorluğunu" kolaylıkla kontrol altına almak ve zamanla yıkmak,

d. Petrol üreten Orta Doğu ülkelerinin stratejik yapılarını Sovyetler Birliği çıkarları paralelinde etkilemek.

e. Yeraltı kaynakları yönünden zengin olan bu ülkelerin kaynaklarını kendi kontrolü altına almaktır.

ABD ve diğer batılı ülkelerin Afganistan politikası ise; Afganistan, Orta Asya ile Hint yarımadasına ve Körfeze açılan önemli bir güzergâhtır, bu nedenle SSCB'nin Afganistan üzerindeki egemenliğine asla müsaade etmemektir. Ancak bu politika gereği Rus hakimiyet ve işgalini yıkmak için araç olarak kullandığı "Din" faktörünün, savaş sonrasında Afganistan'da egemen olmasını engellemek de, Batının izlediği politikanın diğer bir boyutudur.

İngiliz Silahlı Kuvvetleri Osmanlı'nın dağılması ile birlikte Orta Doğu'yu işgal etti. Fakat uzun sürmeden başta Mısır olmak üzere Irak ve Filistin'de bağımsızlık hareketleri başladı. Aslında bu olayların arkasında Osmanlı döneminde İngilizler varken, şimdi İngilizlere karşı Fransız ve Ruslar vardı. Bu sömürgeleştirme çatışması ortamında Orta Doğu adeta kurtlar sofrasına ve kuzu kurt dostluğuna sahne olmuş, bu esnada Orta Asya'da "Müslüman isyanları" başlamıştı. İngiltere açısından Hindistan'a gitmek için Mısır adeta birinci kapı, ikinci stratejik kapı ise Hindistan yaylasına açılan sayısız dağ silsilesi ile Afganistan'dı. 1907'de Afganistan'ın İngiliz himayesine girmesini Rusya kabul edince, İngilizler Afganistan meselesinin kapandığına inanıyorlardı. Ancak Afgan Emirinin 19 Şubat 1919'de katledilmesiyle yerine Emanullah Han geçti ve Hindistan Genel Valisine Afganistan hükümetinin başına geçtiğini bildirdi ve bir süre sonra Afganistan'ın bağımsızlığını ilan etti. Ancak İngilizler bunu kabullenmeyip Hindistan sınırlarına girmiş olan Afgan kuvvetlerine karşı savaş açtı. Sadece Hindistan topraklarını kurtarabilen İngilizler, 8 Ağustos 1919'da Ravalpindi Antlaşmasını imzalayarak Afganistan'ın tam bağımsızlığını tanımış ve böylece Afganistan dış politikası üzerindeki vesayetini kaldırmıştır. (Fromkin, 1989: 415) İngilizlere karşı Afganların verdiği savaşta Ruslar, Afganlara büyük katkı sağlamışlardı. Bölgenin sömürgeleştirilmesinde İngilizler ile çıkarları çatışan Ruslar Orta Doğu'da İngilizlere karşı Araplara, Ön Asya'da Afganlara ders veriyordu. (Poullada, 1973: 228)

Kendi içinde istikrarı sağlamış olan Afganistan'ın,

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden üçüne sınır olması nedeniyle Orta Asya üzerindeki politikalarda etkin olması kaçınılmazdı. Ancak etnik unsurlar ve Rus işgali sürecinde oluşan yeni dengeler istikrarsızlığın temel nedenidir. Bu nedenle güçlü bir taraf olması adeta imkansızlaştı. Afganistan'ın istikrarsızlığı, bölgesel güçlerin bölgedeki hareket kabiliyetini arttırmıştır.

Birinci Dünya Savaşı esnasında, Rusların İngilizlere karşı Afganları desteklemeleri ile 1979'dan itibaren Rus işgaline karşı mücadele veren Afganlılara başta ABD, İngiltere ve diğer batılı ülkelerin destek vermeleri, her iki bloğun bölgedeki çekişme ve çıkarlarında Afganistan'ın önemli yer teşkil ettiği anlamına gelir.

SONUÇ

Türklerin sahip olduğu coğrafyanın büyük imparatorlukların kalbi olduğu Rene Cagnat tarafından ifade edilmektedir. Politik olarak da dünya siyasetinde uzun süre etkin olmaları nedeniyle Balkanlarda, Kafkasya'da ve Orta Doğu'da aktif rol almışlardır. Bu üç bölge tarih boyunca büyük güçlerin çatışma ve çöküşüne şahit olmuştur. O güçlerin bugünkü temsilcileri bölgedeki ulus devletlerdir. Aynı coğrafyada asırlarca beraber olan milletlerin karşılıklı siyasetlerinin temel esasları vardır. Bu esaslar birer sabit ve değişmez olarak nitelenebilir. Kısa vadeli iktisadî çıkarların meydana getirdiği politikalar ise konjonktürelidir.

Sonuç olarak, tarih boyunca sanal ve reel doğu-batı ayırımı yapılmıştır. Her iki durumda da bu kavramlar irdelendiğinde, temelde ikisi arasında bir "merkez" çatışmasının varlığı sonucuna varılmıştır. Bu çatışmaların temel dinamiklerinin sırasıyla: din, ipek yolu-Akdeniz merkezli iktisadî çıkarlar ve enerji olduğu tespit edilmiştir. Bu çatışmaların tarihî zamanlaması ise, Sanayi Devrimi öncesinde mistik veya dindir, Sanayi Devrimi sonrasında ise iktisadî çıkarların ve enerji kaynaklarının kontrolüdür şeklinde ifade edilebilir. Çatışmaların yer aldığı mekanlar ise, mistik doğuda çekim merkezi Kudüs veya "Bereketli Hilal" iken, iktisadî doğuda başlangıçta Akdeniz, daha sonraları ise eş zamanlı olarak Ortadoğu ve Körfez, günümüzde ise yine eş zamanlı olarak Orta Asya ve Kafkasya'dır.

Orta Asya'yı çevreleyen Afganistan, Kuzey Irak, Türkiye'nin Doğu ve Güney Doğusundaki çatışmalar ve Çeçenistan, Yukarı Karabağ ve Gürcü-Abhazya çatışmalarının devamı veya sona erişini, enerji kaynaklı bu iktisadî politikalar belirleyecektir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles, *Politika*. VII. Kitap. VI. Bölüm.
- Arnold, David. (1995). *Coğrafi Keşifler Tarihi*. Çev: Osman Bahadır. İstanbul: Alan Yay.
- Ana Britanica*. (1989). Cilt: 14.
- Beha Ud Dın. (1983). *The Life of Salah Ud Dın Ayyubi*. Rawalpindi: Pap-Board Printers Ltd.
- Braudel, Fernand. (1995). *Akdeniz*. Çev: N. Erkurt. İstanbul: Metis Yay.
- Brezinski, Zbigniev., Scowcroft, Brent. Ve Murpy, Richard., (1997), 'Rethinking Dual Containment' of Iraq and Iran, Center for Strategic and International Studies, 19970523.
- Büyük Larousse*. Cilt: 14. İstanbul: Milliyet Yay.
- Cagnat, Rene ve Jan, Michel. (1992). *İmparatorluklar Beşiği*. Çev: E. Akbulut ve T.A. Şansılaiy, İstanbul: Alan Yay.
- Clavijo, Ruy Gonzales. (1993). *Anadolu Orta Asya ve Timur*. Çev: Ö. Rıza Doğrul. İstanbul: Ses Yay.
- Cunningham, L.S., Reich, J. (1990). *Culture and Values*. Vol. 1. Second Ed. Florida: Rinehart and Winston Inc.
- Erendil, Muzaffer. (1992). *Çağdaş Orta Doğu Olayları*. Ankara: Genel Kurmay Basım Evi.
- Fromkin, David. (1989). *Barışa Son Veren Barış*. Çev: M. Harmanlı. İstanbul: Sabah Yay.
- Gage, Richard L. (1992). *Yaşamı Seçin: Diyalog Arnold Toynbee ve Daisaku Ikeda*. Çev: U. Arık, Ankara Üni. Yay.
- Gibbon, Edward. (1987). *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*. Cilt: 2. Çev: Asım Baltacıgil. İstanbul: B/F/S Yay.
- Gresh, Alain ve Vidal, Dominique. (1991). *Orta Doğu: Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na*. Çev: Hamdi Türe. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Hentch, Thierry. (1996). *Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya politik bakışı*. Çev: Aysel Bora. İstanbul: Metis Yay.
- Homer. (1958). *Ilyada*. Çev: A. Erhat ve A. Kadir. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- İncil*. (1984). Luka; 29. Matta; 24-25. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi
- Khorrām, Ali., (1996), "Afghanistan and the National Security of the Islamic Republic of Iran", *Amu Derya*, Vol. 1, No. 2 Summer and Fall.
- Kirchner, Walter. (1975). *Western Civilization Since 1500*. 2nd Ed. New York: Barnes and Noble Books.
- Komatsu, Hisao. (1993). *20. Yüzyıl Başlarında Orta Asya'da Türkçülük ve Devrim Hareketleri*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Mardin, Şerif. (1992). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1885-1908*. İstanbul: İletişim Yay.
- McNeil, William H. (1990). *A History of The Human Community*. New Jersey: Prentice Hall.
- Miquel, Andre (1991). *İslam ve Medeniyeti*. Çev: A. Fidan, H. Menteş. Ankara: Birleşik Dağıtım.
- Muman, Mahmut (1996), Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batı'ya Karşı İslâm. *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*. Der. Keyman/Mutman/Yeğenoğlu. İstanbul: İletişim Yay.
- O'Rourke, Breffizi., (1998, February 12), "Central Asia: Iran's Profiles Itself as A Regional Power", *RFE/RL*
- Osmanlı Ansiklopedisi*. (1996). Cilt: 7. İstanbul: İz. Yay.
- Parrot, Stuart., (1997, November 11), "Central Asia: Iran's Energy Plans Could Aid Exports", *RFE/RL*.
- Poullada, Leon B. (1973). *Reform and Rebellion in Afghanistan, 1919-1929*. London: Frank Cass.
- Richman, Sheldon L. (1985). The United States and The Persian Gulf. *Policy Align Center*. Policy Analysis No: 160.
- Rodinson, Maxime. (1983). *Batıyı Büyüleyen İslâm*. Çev: Cemil Meriç. İstanbul: Pınar Yay.
- Togan, A. Zeki Velidi. (1981). *Bugünkü Türkî Türkistan ve Yakın Tarihi*. 2. Baskı. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Turner, Bryan S. (1989). Oryantalizm ve İslâm'da Sivil Toplum Meselesi. *Oryantalistler ve İslâmiyatçılar*. Ed: A. Hüseyin, R. Olson, C. Kureşi. İstanbul: İnsan Yay.
- Ülman, Haluk (1994). Dünya Nereye Gidiyor? *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye* 3. Bas. Yayına Haz: S. Şen. İstanbul: Bağlam Yay.
- Wilner, Mark Vd. (1994). *Global Studies*. 2nd Ed. New York: Barron's Educational Ser. Inc.
- Valdani, A. Ja'fari, (1996), "Iran and Persian Gulf Countries: Perspects for Cooperation", *The Iranian Journal of International Affairs*, Fall Issue.
- Yurdusev, Ahmet (1995). Uluslararası Sorunlar Karşısında Türkiye: Zorunluluk ve Vizyon Arayışları. *İki Bine Beş Kala Türkiye ve Dünya*. Ankara: Türk-Ar.